jelentéssel történt-e, minthogy nyelvtörténeti adataink szerint ez a bővült jelentés nálunk már a XVI. században megvolt. Bárhogy álljon is a dolog, mind a 'kerti zöld vetemény', mind a 'nagylevelű laboda' jelentésű *poréj*-ból könnyen meg lehet magyarázni a mai 'paréj' jelentést, de könnyen érthető a 'dudva, gyomnövény' értelem is, mert a *blette-porée* ízetlen, nem sokra becsült eledel, „herbe fade" (GOELZER—BENOÎT, Dict. Lat.-fr.), s már az ó-franciában az értéktelen holminak volt közmondásos jelképe.[1]

Összegezve a mondottakat, megállapíthatjuk, hogy *poréj* szavunk legkésőbb XIII. századbeli átvétel a franciából (a magyar *o* > *a* változás miatt), mégpedig a francia nyelvterület keleti részéből származott bevándorlók ajkáról. Kerti veteményekről lévén szó, valószínűleg a kolostorok kertjéből indult ki, mint ahogy általában a középkori konyha- és virágkertészet mintája és ösztönzője a kolostorok kertművelése volt (vö. RAPAICS R., A magyarság virágai 24—5). A kolostorkertek veteményes növényei hazánkban is korán megjelentek, s épúgy elterjedtek idővel a nép között, akárcsak nyugaton (i. h.).[2] Tudva, hogy a magyarországi kolostorokban milyen nagy szerepe volt a franciaországi szerzeteseknek, egy cseppet sem meglepő, hogy ilyen konyhavetemény nevét a franciáktól vettük át. A szó valószínűleg különböző helyeken két különböző jelentésben került hozzánk *porej* alakban. A hangalak a magyarban több irányban fejlődött tovább, később a két különböző alaptípus köré *(póré—paré, paraj, paréj)* külön-külön jelentés jegecesedett ki.

BÁRCZI GÉZA.

Adalékok az egyszerejtéshez.

Újabban az egyszerejtéssel: haplológiával többször magyaráztak nyelvészeink egyes rövidült alakokat (l. a Magyar Nyelv I—XXV. évfolyamához készült mutató egyszerejtés címszava alatt felsorolt irodalmat, továbbá HORGER A. „A nyelvtudomány alapelvei²" c. művének 95. §.-át), azonban az a véleményem, hogy az így magyarázott szavak egy része egyszerejtéssel nem magyarázható.

Az egyszerejtésre mint magyarázó elvre talán H. PAUL mutatott rá legelőször, és azt a dissimilatiós jelenségek kö-

[1] Vö. a fentebb idézett szólásmódokon kívül: Thib. de Marly: Vers sur la Mort: *Mors as porees et as pois — Done savor de bon craspois* | Doon de Mayence: *Mez ja nen iert sans vous ceste chose brassée — Que mout estez sachans de fere tel poree* (GODEFROY).

[2] RAPAICS R. (i. h.) közöl egy 795 körüli időkből francia földről származó Capitulare-t, amelyben a szerzetesek tanyáin termesztendő hasznos növények vannak felsorolva. Mind a *porrus*,, mind a *blida* (= blitum) ott szerepel benne.

zött tárgyalta (Prinzipien der Sprachgeschichte[4] 66. továbbá DELBRÜCK, Grundfragen der Sprachforschung 99). Tárgyalták e jelenséget azóta is sokan, így pl. JESPERSEN is (Elementarbuch der Phonetik 137), de azt hiszem, hogy a magyarázó elvet a legvilágosabban BRUGMANN fogalmazta meg és alkalmazta (l. Kurze vergleichende Grammatik 337—9. §.).

BRUGMANN szerint akkor állhat be haplológia, ha két egymásra következő vagy egy szótaggal egymástól elválasztott két szótag ugyanazzal a mássalhangzóval vagy egymáshoz nagyon hasonló mássalhangzóval kezdődik. Példái közül idézem a következőket: görög ἀμφιφορεύς > ἀμφορεύς 'zweihenkliger krug'; latin *sēmimodius* > *sēmodius* 'egy bizonyos mérték neve'; latin *sententia* > késői latin *sentia*; latin **latrōni-cini-* > *latrocinium* 'utonállás stb.', *latrocinor* 'haramiáskodni'; egyh. szláv **ikononos* > szerb *ikonos* 'die leiste an der wand, die dem heiligen bilde zum fussgestelle dient' VUK[3] stb. — Az egyszerejtésnek másik esete szerinte az, mikor a második szótag zárt s ugyanazzal a mássalhangzóval kezdődik is, záródik is. Ezeket a példákat idézem utána: latin *vēnumdo* > *venundo* > *vendo* 'eladni'; közép-felnémet *schelelch* > *schelch* 'bockhirsch'; ó-ind *vananta* > *vanta*, ebből *van-* 'gewinnen'; görög *Μελαν-άνθιος > Μελάνθιος.

Ezeket az eseteket BRUGMANN felosztása alapján tárgyalja SZIDAROVSZKY JÁNOS is nagy irodalmi ismeretekkel megírt jeles görög és latin hang- és alaktanában (l. 204., 206. §.).

A haplológia BRUGMANN adta értelmezésének megfelelően egyszerejtéssel magyarázzuk nyelvünkben a következő alakulatokat.

Piski. *Pispëki*-ből lett *Piski:* az egyszerejtésre például említi már HORGER (i. h.). Hogy csakugyan egyszerejtéssel van dolgunk, ahhoz a kétségnek árnyéka sem férhet. Ha ugyanis *Piski* nevű helyeink régibb alakváltozatai után kutatunk, valamennyinek megtaláljuk a régi adatok közt teljesebb háromtagú *Pispeki* ⌒ *Pispüki* ⌒ *Pispiki* alakját. A hunyadmegyei *Piski*-t 1276-ban *Pispüki*-nek hívták (írva *Pyspuki*, l. CSÁNKI V, 125), s a mai névre első adatunk 1377-ből való (írva *Pysky*, l. uo.). Bihar megyében is van egy *Piski* (l. i. m. I, 620), máskép *Püski* (l. LIPSZKY, Rep.), amely régen falu volt, ma pedig puszta; egykor ennek is *Pispüki* volt a neve (írva *Pyspuky*). Mosony megyében szintén előkerül egy magyar lakosságú *Püski* nevű falu (l. Lex. 1773., LIPSZKY, Rep.); ugyan nincsenek rá régi adataim, azonban valamikor a többiekhez hasonlóan *Pispüki* ⌒ *Püspüki* lehetett a neve. Végre volt *Piski* nevű hely Zaránd megyében Borosjenő és Szikula táján (írva *Pysky*, l. CSÁNKI I, 742); hogy ez régebben *Pispüki* volt, a VárReg. „de villa *Pisuqui*" (helyesen: *Pispuqui* olv. *Pispüki*) adatából következtethetjük, ami KARÁCSONYI JÁNOS szerint rája vonatkozik.

Piski ⌒ *Püski* mellett persze vannak *Püspöki* nevű helyeink is: Bihar, Borsod, Gömör, Heves, Nógrád és Vas megyében. Ha ezeknek a *Püspöki* helyneveknek összegyüjtjük régi írott alakjaikat, azt fogjuk látni, hogy a helyeket *Püspöki*-nek, *Pispëki*-nek, *Pispüki*-nek és *Pispiki*-nek hívták (*pispuki, pyspuky, Pyspyky, pyspeky*, l. OklSz.; *Pispiky*, l. Csánki II, 787 stb.).

A *Piski* alak keletkezhetett előbbi *Pispëki*, *Pispiki*, *Pispüki* formákból. Mindegyik esetben az egymásra következő azonos mássalhangzóval kezdődő szótagok közül a második kiesett.

A *Piski* < *Pispë(i, ü)ki* alakulás tanulságos azért is, mert megfigyelhetjük rajta, hogy egy és ugyanazon ok folytán a e v te rület különböző pontjain egymástól függetlenül egy és y na z a változás állhat be.

A *Piski* < *Pispeki* stb. fejlődéssel kapcsolatban szóvá teszem itt a *püspök* szó eredetét. „A honfoglaláskori Magyarország" c. művemben és „Eine deutsche Lautentwicklung in ung. Beleuchtung" c. értekezésemben (Deutsch-ung. Heimatsblätter, hg. von Jakob Bleyer. Bp., 1931. III, 177) kifejtettem, hogy az ó-magyar *pispük*, mai magyar *püspök* csakis az ó-bajor *piscof* 'bischof' szó átvétele lehet. Ami az átvételnél feltűnő, az egyrészt az *f* helyén álló magyar *p*, másrészt a *k—p* hangátvetés. Az *f* ⌒ *p* megfelelésre több más esetet közöltem idézett művem 346. lapján. A *k* ⌒ *p* cseréjére azonban nem mutattam fel példát, s most is csak analógiára tudok hivatkozni. A Paul-féle „Prinzipien" 65. lapján ugyanis azt olvasom, hogy a sziciliaiak nyelvében a p ü s p ö knek hangátvetéssel *vispicu* a neve, s a Meyer-Lübke-féle Rom. etym. Wb. is azt írja, hogy a sziciliaiak a p ü s p ö köt *vispiku*-nak mondják. Hasonló hangátvetés történt a finnben is: a *piispa* 'püspök' ott eredetibb **piispak*-ból való (erre a magyarázatra Szinnyei József tanár úr figyelmeztetett). Vannak tehát a magyaron kívül is nyelvek, ahol e szóban a *k* és *p* helyet cserélt.

Pince. Hogy e szó szláv eredetű, abban nincsen semmi kétség. A szláv nyelvekben ezek a megfelelői: bolgár-szláv *pivnica* 'trinkstube, wo man brantwein und wein schenkt; keller'; szerb és horvát *pívnica* 'keller'; szlovén *pivnica* 'die schenke, das weinhaus; der unterirdische weinkeller'; tót *pivnica*, 'keller'; cseh *pivnice* 'bierkeller, bierhalle'; lengyel *piwnica* 'keller; bier-, weinkeller'; orosz nyelvj. *pivnica* 'bierkeller'; kisorosz *pivnica* 'keller'.

Egy szláv nyelvi *pivnica* alakból a magyarban **piu̯nica* > **pëu̯nica* > **peu̯nice* > *pőnce* lett volna, és nem *pince*.

Horger a szláv *pivnica* > magyar *pince* magyarázatával kétízben is foglalkozott (NyF. LXV, 25, MNy. XXIII, 499). Mindkét alkalommal azt fejtegette, hogy a szláv *v* a magyar-

ban kiesett, a legrégibb magyar alak így **pinica*, s ebből való a későbbi és mai *pince*.

A szláv szavak alapalakja: *pivъnica*, azaz a szó négytagú. Egyházi szláv szövegekben ez a teljesebb alak fordul elő, s jelentése a szövegekben: 'cella vinaria'. Egy ilyen *pivъnica* alakból a magyarban szabályosan **pivinica* lesz, ebből egyszerejtéssel **pinica*, majd ebből **pinca* > *pince*, sőt az utóbbiból *pënce* is (vö. SchlSzój.). Minthogy pedig a magyar *pince* olyan szláv eredetű szó, amely a honfoglalás után, de még a XI. század előtt került nyelvünkbe, azért egy szláv *pivъnica* a X. század első felére még feltehető.

A *pince* alakot tehát egyszerejtéssel kifogástalanul meg lehet magyarázni.

Vajda. 1921-ben (MNy. XVII, 145) a *vajda* szót oly módon magyaráztam, hogy a szláv *vojevoda* ⌒ magyar **vojevoda* > *vojovoda* (VárReg.) > *vojavoda* (OklSz., VárReg.) alakokon át lett *vojvoda* (VárReg.), a *vojvodá*-ból pedig egyszerejtéssel vált *vojda* (OklSz.) > *vajda*. Erre Sági István (MNy. XXII, 284) megjegyezte, hogy nem vettem tekintetbe a *vojada* (l. MNy. XXII, 222 és OklSz.) alakot. Nézete szerint a *vojada* előbbi *vojvoda*-ból való, úgy, hogy a *vojvoda*-ból a *v* kiesésével (**vojoda* >) *vojada*, s ebből *vojda* > *vajda* keletkezett. Sági észrevétele alapján ma úgy látom, hogy az ó-magyar *vojovoda* részint *vojvoda*-vá, részint *vojavoda*-vá fejlődött, s a *vojvoda*-ból egyszerejtéssel *vojda* > *vajda* alakult, vagy — amit szintén nem tartok lehetetlennek — a *vojavoda* > **vojavada*-ból ugyancsak egyszerejtéssel támadt *vojada* > *vojda* alakokon keresztül fejlődött a mai *vajda*.

Pénz. Azt, hogy ez a szó a szláv *pęnęzъ*, többes *pęnęzi*, nem pedig a latin *pensa* (első királyaink törvényeiben *pensa auri* 'solidus; pecunia', l. DuC., MLSz.) átvétele, régóta tudjuk (l. Gyarm., Voc., Leschka, El., Mikl., SlavEl. stb.) A származtatásnak azonban két tisztázandó kérdése van; az egyik jelentéstani, a másik hangtani. — Az első kérdés az, hogy a *pénz* két jelentése, t. i. a 'nummus, geldstück' és a 'pecunia, geld' közül melyik az eredetibb a magyarban. Ha a 'pecunia, geld' jelentés az eredeti, és a 'nummus, geldstück' a fejlődött, akkor a magyar szó egy ó-egyh. szláv *pęnęzi* többes nominativusi alaknak az átvétele. A szláv nyelvekben ugyanis csak a többes nominativusi formáknak van 'pecunia, geld' jelentésük: egyh. szláv *pęnęzi* 'pecunia'; orosz szerk. egyh. szláv *pęnjazi* 'pecunia'; szerb és horvát *penezi* 'pecunia'; szlovén *pẹ̑nezi* 'pecunia'; tót *peniaze* 'pecunia'; cseh *peníze* 'pecunia'; lengyel *pieniędze* 'pecunia'. Az egyes szám a szláv nyelvekben 'nummus, geldstück' értelemben szerepel: ó-egyh. szláv *pęnędzъ* > *pęnęzъ* 'geldstück, münze, nummus'; szerb és horvát *pjẽnēz* 'moneta, nummus'; szlovén *pẹ̑nez* 'münze'; tót *peniaz* 'nummus'; cseh *peníz* 'geldstück'; lengyel *pieniądz* 'geldstück, pfennig';

orosz egyh. szláv *pěnjazъ* 'denarius'. Ha a magyar *pénz* szónak 'pecunia' az első jelentése, akkor az átvett alak *pěnęzi* többes nominativus, ha pedig a 'nummus' értelem a korábbi, akkor *pěnęzъ* a szláv eredeti. Mindkét esetben a legrégibb magyar alak **pënënzi* lehetett. Ha ugyanis a többes nominativusi *pěnęzi*-t vettük át, akkor ehhez képest a magyarban kezdetben **pënënzi*-nek hangzott a szó. Minthogy a magyar **pënënzi* forma *-i*-je összeesett a nyilt végszótagban álló magyar *-i*-kkel, a tővégi rövid *-i*-k lekopásakor ez is eltünt. Amennyiben az egyes nominativusi *pěnęzъ* került át a magyarba, valószínűleg az kezdetben nem **pënënz*-nek, hanem — beleilleszkedve az eredeti magyar szavak rendszerébe — magyar tővégi rövid *-i* magánhangzóval *pënënzi*-nek hangzott.

Arról, hogy a magyar *pénz* a szláv szóból hogyan alakult, sem MIKLOSICHtól, sem ÁSBÓTHtól magyarázatot nem ismerek. (ÁSBÓTH a szóról említést tesz Jagić-Festschrift 238, 239, 242, NyÉrt. XVI, 3: 28, 30, a szó alakját azonban nem magyarázza.) Tudomásom szerint csak HORGER nyilvánított arról véleményt, hogy mi módon keletkezett a mai *pénz* alak. Szerinte ez ragos alakokban keletkezett volna, s a mai alanyeseti forma ilyen ragos alakokból való elvonás. Hogy mely ragos alakok azonban ezek, ahol *pénz-* volt a hangalak, azt bővebben nem tárgyalja (l. Egy ismeretlen hangtörvény: NyF. LXV, 20).

Az én nézetem szerint egy ó-magyar **pënënzi*-ből kell kiindulnunk, ez felel meg egy ó-egyh. szláv *pěnęzъ-* többes nominativusi *pěnęzi*-nek. A feltett ó-magyar alakból a nyelvjárások egy részében **pënëzi*, más részében **pënzi* keletkezett. A tővégi hangzók lekopása révén a **pënëzi* alakból *pënëz*, ebből *piniz* lett (vö. 1229: *uothpenez* és 1230: *utpiniz*, l. OklSz. *útpénz* al.), a **pënzi*-ből pedig *pënz*, nyúlással *pénz*, az utóbbiból meg *pínz* vált. A *pënëz* > *piniz* alakot nem denasalisatióval magyarázom, hanem olyan dissimilatiós jelenséget látok benne a régibb magyar **pënenz* alakkal szemben, amilyen az *n—n* nasalisokat illetőleg a német *pfennig* közép-felnémet *phennic* és az ó-felnémet, közép-felnémet *phenninc* között vagy a középfelnémet *künec* 'König', ó-felnémet *künic* és a még régibb ó-felnémet *küning* között van (l. erről PAUL, Prinzipien[4] 66, BRUGMANN, KVglGram. 336. §. 2). A *pënz* > *pénz* alakot pedig egyszerejtéssel és nyúlással magyarázom az ó-magyar **pënënz* < **pënënzi* alakból. A kétféle magyar alak közül a *pënëz* > *piniz*-t idővel kiszorította a *pënz* > *pénz*.

A *pënz* > *pénz* fejlődést, az egytagúvá lett szóban a nyúlást bővebben nem kell magyaráznom. Ugyancsak nem kell bővebben magyaráznom azt, hogyan lett a *pénz* > *pínz* s a nyelvjárásokban élő *péz* > *píz*. Ezek a nyelvjárási alakok denasalisatióval keletkeztek. A denasalisatio ezen példáját sok más magyar és idegen nyelvi példákkal kapcsolatban szépen

és kimerítően tárgyalta és magyarázta Csűry Bálint (MNy. XXII, 336—40).

Szendrő. Hazánkban ma egy *Szendrő* van, Borsod megyében (l. Csánki I, 179). A XIV—XVI. században élt magyarok a borsodmegyein kívül még két más *Szendrő*-t is ismertek. Az egyik közülük Temes megyében, talán Csákova vidékén (l. Csánki II, 12, 63), a másik a régi magyar Kevevárával szemben a Duna jobb partján Szerbiában feküdt. Hogy a három *Szendrő* névnek egy és ugyanaz-e az eredete, vagy pedig a két hazai *Szendrő* más eredetű, az ezúttal nem érdekel. Most csupán a szerbiai *Szendrő* nevéről akarok szólni, mert ez az alak szintén egyszerejtéssel keletkezett. A szerbiai *Szendrő*-re két magyar adatom van. Az egyik 1515-ből *Zendewrew* írott alakban (l. RMKT. I², 486, NySz. *dúl* al., RMKT. II, 366, 368), a másik a XVI. századból Nagybánkai költeményéből *Szenderő* alakban (l. RMKT. IV, 34, NySz. *deszpot* al.). Erről a *Szendrő*-ről sokszor történik említés XI—XIV. századi görög, latin, bolgár, szerb, horvát, magyar emlékekben, s bizonyára törökökben is. Első adatom 1019-ből, II. Basilios oklevéléből való. Ez az oklevél felsorolja a bolgár püspökségi helyeket, s köztük *Szendrő*-t is: τὸν Σφενδέρομον (l. Ivanovъ, Bъlgarski starini 553; ByzZschr. II, 53). Későbbi bizánci görög adatok: Σπενδέροβος, Σπενδερόβη (l.ByzZschr. i. h., Chalkokondylas ed. E. Darkó); a mai görög név Σμέδροβον. Latin kútfőkben ezeket a neveket találtam: *Smerdis* Ranzanus (ed. MFl. IV, 164); *Samandria* Verancsics 1567-ből (MonHung. Scr. 79); *Semendria* s innen német *Semendria* Vuk³, Lipszky, Rep. Szerb emlékekben *Směderevo, Smederevo* (l. Daničić, Rječ.), horvátokban *Smederovo, *Smederevo* (l. Vramecz 49, 33) a név; a mai szerb-horvát alak *Směderevo* (l. Vuk³ és Melich, HonfMg. 200). Bolgár emlékekben *Smenderevo* fordul elő; vö. 1532: Смендеревски (l. Ivanovъ i. m. 574). Az oszmánli törökben *Szemendre* (Fekete Lajos szíves értesítése), a XV. századi osztrák-németben *Schmedre* (Száz. 1902:563) van.

E különböző nyelvi adatokból megállapítható, hogy a IX. századi délszláv: bolgár és szerb nyelvi alak **Sъmędrevъ* vagy **Sъmędrovъ* lehetett. (Hogy ez a név milyen eredetű, arról most nem írok, mert nincs reá szükségem.) A jelzett alaknak a IX—X. századi magyarban szabályosan megfelelhet egy **Szimëndrëü* alak, amivel sem azt nem akarom mondani, hogy a magyar név szláv, sem azt, hogy a délszláv név magyar eredetű. Jelen soraimban csak azt óhajtom megállapítani, hogy a szerbiai magyar *Szendrő* ∽ *Szenderő* név egyszerejtéssel keletkezett egy régibb magyar **Szimëndrëü* > **Szëmëndrëü*-ből. S ez nézetem szerint *Szendrő*-nek különféle nyelvekbeli névváltozataiból kétségtelenül következik.

*

Értekezésemet azzal kezdtem, hogy irodalmunkban több rövidült alakot magyaráztak haplológiával, egyszerejtéssel, e rövidült alakok közt azonban több van olyan, amely így nem magyarázható. Amikor ezekről a dolgokról nyelvésztársaimmal: PAIS DEZSŐvel és ZSIRAI MIKLÓSsal beszélgettem, ők három olyan esetet említettek, amelyeket a haplológiával kapcsolatban irodalmunkban megemlítve nem találtam. Az egyik Károly Róbert királyunk (1308—1342.) olaszföldi neve: *Carobertus* (vagy talán inkább *Caroberto*) („quasi *Carolum Robertum*" KépKr. [ed. MFL. II, 229]; „*Karobertum*, quasi *Karolum Robertum*" DubnKr. [ed. MFL. III, 111]). A másik a *Szárszó* helynév, amely előbbi *Száraszó* s ez még előbbi *Szároszoszó* 'Száraz-aszó' formából keletkezett egyszerejtéssel. A harmadik a mai magyar *harminc* számnév. Erről tudjuk, hogy elhomályosult összetétel, s hogy első tagja a *három* számnév régi magyar *harmu* alakja, utótagja meg a finnugor '10' jelentésű *mis* (zürjén és votják összetett számnevekben). A magyar szó valaha **harmu-musz* volt; ebből egyszerejtéssel *harmusz*, továbbfejlődve *harmosz* > *harmoc* > *harmic* lett. A mai *harminc* egy **harmicc* alakból elhasonulással keletkezett.

A nyelvésztársaimtól említett és a tőlem itt tárgyalt példák mind teljesen beleillenek a haplológia meghatározásába, amelyet szerintem a legvilágosabban BRUGMANN fogalmazott meg. A **harmumusz* > **harmusz* > *harmic* ⌣ *harminc*, *Pispi(e,ü)ki* > *Piski*, **pivinica* > *pince*, *Száraszoszó* > *Száraszó*, 'Szárszó', *vojvoda* > *vojda* > *vajda* két azonos, illetőleg hasonló képzésű mássalhangzóval kezdődő szótag egyszerejtésével keletkeztek, a **pënënzi* > *pënz* > *pénz*, **Szimëndrëü* > **Szëmëndrëü* > *Szëndrő* esetekben meg két szótag helyett egyet ejtünk, mert a második szótag ugyanazzal, illetőleg hasonló mássalhangzóval kezdődik, mint aminővel záródik.

MELICH JÁNOS.

Régibb török jövevényszavaink magyarázatához.

Szőlő.

Ismeretes, hogy a magyar *szőlő* a következő török szavakkal függ össze: kaz. *jïläk* 'bogyó' | bask. *jeläk* 'ua.' | mis. *jïläk* 'ua.' | alt., tel., kumand. *jïläk* 'földi eper, szamóca' | leb. *jigläk* | kond. *jestek* | abak. *jistek* | kojb. *čestäk* 'ua.' | csuv. *śĭrla* 'bogyó' (GOMBOCZ: MSFOu. XXX, 125). Egyetlen török nyelvben sem jelent ugyan 'uva vinifera'-t, a jelentéstani egyezés mégis kétségtelen, mert nálunk is csak később fejlődött ez az értelme. Eleinte a magyarban, épúgy mint a törökben, csak

[1] Vö. MNy. XXIX, 218—21.